

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ ПО СТРАНИЦИТЕ НА СПИСАНИЕ „УЧИЛИЩЕ“

Владимир Игнатов

9. Френска езикова гимназия „Алфонс дьо Ламартин“ (България)

ON AN OVERLOOKED PRESENCE ON THE PAGES OF THE SCHOOL MAGAZINE

Vladimir Ignatov

French Language School “Alphonse de Lamartine” No 9 – Sofia (Bulgaria)

Resercher ID (Web of Science): KGK-8882-2024; ORCID ID: 0000-0002-8788-1888

E-mail: ignatov.v@feg.bg

Abstract: This article is an attempt to research some works translated by Georgi Kardzhiev – a teacher, author and translator – from the period of Bulgarian National Revival. Its subject are short morality stories and pedagogical texts, all published in the School magazine in the 1870s. The aim of the article is to study the strategies for moral education implemented in said texts. Along with this, the image of the teacher as a basic concept is also analyzed – they must be studious, moral and hard-working in order to serve as an example for children in all respects. The approaches used in the article are literary-historical reading and critical analysis.

Keywords: Bulgarian National Revival, School magazine, Georgi Kardzhiev, translations, pedagogy, moral education

Резюме: Статията предлага опит за изследване на някои преводни възрожденски произведения от Георги Кърджиев – учител, книжовник и преводач. Неин предмет са кратки нравоучителни разкази и педагогически текстове – всички те публикувани в сп. „Училище“ през 70-те години на XIX в. Целта ѝ е да анализира приложените в тях стратегии за нравствено възпитание. Наред с това образът на учителя като основен концепт също е анализиран – той самият трябва да бъде ученолюбив, нравствен, трудолюбив, за да служи като неотменим пример за децата. Използваните в статията подходи са литературноисторическият прочит и критическият анализ.

Ключови думи: Българско възраждане, списание „Училище“, Георги Кърджиев, преводи, педагогика, нравствено възпитание

*С дързост и воля ние можем да свършим това,
което от начало ни ся е струвало твърде мъчно.*

(Kardzviev 1873a: 14)

На такова нравствено поучение, изразено в мотото към настоящия текст, може да се натъкне възрожденският читател от началото на 70-те години на XIX век, когато прелиства страниците на списание „Училище“ и се запознава с идеите и нагласите на неговия „издател-стопан“ Рашко Блъсков и на привлечените от него сътрудници, благодарение на които то изявява специфичния си профил на важна просветно-педагогическа трибуна от периода.¹ С това поучение, превърнало се в лайтмотив, завършва един побългарен разказ, заимстван от сп. « La semaine des enfants » („Седмицата на децата“), под който стои името на Георги Кърджиев. За тогавашния читател този млад автор не е непознат. Той все повече се проявява в областта на превода и побългаряването, а след Освобождението – и в журналистическата, издателската и обществено-политическата дейност. За днешния обаче определения като „неизвестен“, „непознат“, „подминаван“ с тъжна точност му прилягат. Определения – кое от кое по-присъщи за книжовника Г. Кърджиев, литературоведски задачи, свързани с тяхното надмогване – коя от коя по-трудни, но и необходими за поставяне. Предлагащата статия пряко достига до едните – в желанието си да ги преосмисли, и добре осъзнава другите – в опита си да предложи възможно тяхно решение.

Кой е Георги Кърджиев (1854–1907)? Синтезираната информация от не съвсем честите справочни и енциклопедични позовавания би отвела към представа за едно типично присъствие в книжовните процеси, и то не само в контекста на последното предосвобожденско десетилетие: учител, преводач, журналист, редактор и издател.² Кърджиев е книжовник с траен интерес и с реална грижа по отношение развитието на българското училище и на нравственото възпитание и ценностното изграждане на ученика в него. Освен това младият автор полага много усилия и за открояването значението на учителя в тези процеси при усилването на отделните връзки между тях. Проблеми – мъчни, въпроси – нееднозначни (особено за обществена и културна

¹ Ако си послужим с думите на изследователя на образа на българския учител през вековете Обрешко Обрешков (Obreshkov 2009), петте годишници на изданието (1870–1876) дават възможност да се проследи „в какво състояние се намира учебното ни дело по онова време по отношение материални условия, учебни програми, грижи на населението, подготовка на учителите, тяхното правно, материално и обществено положение“ (Obreshkov 1972: 153).

² Вж. Stoyanov 1957: 226, Genchev, Daskalova 1988: 372–373, както и Yanev, Borisova, Petkov 2003: 286.

ситуация като тази на 70-те), с които не всеки двадесетгодишен младеж би се наел, а още по-малко справил. Георги Кърджиев обаче го прави последователно с отношение, с „дързост и воля“ (Kardzhiev 1873a: 14) в името на припознатата и неотменимо следвана общностна цел и личностна ангажираност.

Бъдещият сътрудник на Захари Стоянов и редактор на русенския вестник „Работник“ е от едно поколение с Иван Вазов, Михалаки Георгиев, Константин Величков – факт сам по себе си без никакво определящо значение, но с отношение спрямо общите социокултурни тенденции при самостоятелното навлизане в книжовните процеси и аспектите на въздействие, продиктувани от обществената динамика на времето. А дебютът му и впоследствие цялостното му присъствие по страниците на сп. „Училище“ говорят за неслучайна ориентираност към единен тематичен център с разнородни жанрови и методологически подходи към него – да го наречем в духа на възрожденската стилистика *училищно здравословие*.

Малко след като се появява първият български учебник по педагогика – „Школска педагогия, или методическо ръководство за учителите и управителите на народните школи“ (1873) от Йосиф Ковачев, Г. Кърджиев по свой начин спомага също за удовлетворяване на нуждата от подобни съчинения, от изявяването и прилагането на определени теоретични постановки в тази област, сякаш за да открие и да докаже и той правотата на думи и нагласи на автори от периода като например Петко Славейков или Нешо Бончев:

Истинни учители са онези, които са способни да се въздигнат духом над обществото, в което живеят, които могат да оценяват неговото състояние, да определят неговите здрави и слаби страни и при това още, които са въодушевени с топла любов към народа си и искрено желаят неговото напредване. (Slaveykov 1969: 277)

На педагогията не е целта да натовари главите на младите с много знание, а да им даде това, що могат усвои и що им развива ума. Па да повним, че трябва младите и телем да растат и крепнат. За това е полезно да имаме пред очи главното правило на педагогията: *non multa, sed multum*³. (Bonchev 1983: 43)

В периода 1873–1875 г. Кърджиев и идейно (като побългарител и преводач), и действено (като учител в Русе и в Разград) се посвещава на тези благородни в замисъла

³ *Non multa, sed multum*. (лат.) – Не много на брой, но много по качество.

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ...

си и нелеки в изпълнението си задачи за въздигане себе си духом и развиване ума другиму. Това по особен начин се отнася към настоящия текст, превръщайки се всъщност в негов обект, който на свой ред пък знаково бива нюансиран чрез споменатите две характерни книжовни прояви на разглеждания автор. Неговото учителстване пък ще го имаме наум като практическа обусловеност, както е в немалко от случаите при възрожденските книжовници и просветители, на дадените търсения и защитаваните съвсем конкретни принципи и положения, почиващи на нравствения и ценностен императив за общностното благо: *не много по количество, но много по качество*.

Въпреки динамично променящия се социалнополитически контекст на 70-те години на XIX в. просветителските тенденции не само не утихват, но нещо повече – търсят все по-открояваща се научна и практическа обоснованост. Продължава съотнасянето на своя и чуждия опит, както и диалогът на идеите, свързани с нравственото изграждане на личността, за да може оттук да се търси ползата и благосъстоянието на цялото общество. „Раждането на човека“ (по думите на Николай Чернокожев⁴) се осъществява при Петър Берон (1824), но неговото моделиране, усъвършенстване е непрестанен процес и представителите на Високото възраждане добре знаят това, опитвайки се да го подпомагат (Петко Славейков, Нешо Бончев, Любен Каравелов, Стефан С. Бобчев, Петър Пъргов). В тези условия младият Георги Кърджиев също заявява своето скромно, но характерно присъствие на побългарител и преводач. Като такъв той издига в свръхценност знанието – важно условие един човек да се нарече щастлив и *питомен*, което не бива да е самоцел, а средство – за изявяване на грижа към другите. Така се изявява образът на знаещия, който може да послужи, да поучи, да сподели опит. Затова и в центъра на Кърджиевите книжовни прояви категорично застава детето, което следва да бъде поучено с търпение и добронамереност, с нещо познато и близко – с примери от непосредствено заобикалящото, обуславящо преките впечатления и придобивания жизнен опит. Навлизането в живота се свързва с престъпването на определени норми, а търсената нравствена промяна (особено в ученическа възраст) съответно – с осъзнаването на собствената грешка. За пълноценно осъществяване на тази промяна обаче са необходими воля и желание. В това отношение ориентир, опора и пример за детето може да бъде една фигура от ключово значение за неговото възпитание, самоосъзнаване/съзряване и ценностно изграждане – тази на учителя. Той от своя страна

⁴ Вж. Chernokozhev 2004: 319–338.

също има неотменими длъжности и отговорности, а тяхното съвместно, жертвено дори изпълняване ще го държи далеч от срама да усвоява нахалост това име и положение.

Да видим как се разкрива всичко това през отделните методологически подходи и стилови средства за въздействие, които Кърджиев привежда като сътрудник на Блъсковото списание „Училище“.

I. Преводи и побългарявания

Нравственото възпитание на детето – траен интерес и реална грижа

В историята на българската литература през Възраждането явлението „побългаряване на чужди произведения“ особено привлича читателското и изследователското внимание със своята идейна насоченост и с начините, по които тя се изяснява. „Разновидност на адаптирането“ (Aretov 1997: 573), то би могло да се възприема като специфична форма на взаимодействие във връзката *свое – чуждо*, на съотнасяне на културен опит, на заимстване на готови модели на свят като аспект от дългия и труден път на духовно и културно-просветно възможване. Така се получава интересна закономерност – най-малко след Васил Друмев, Илия Блъсков и Любен Каравелов и тяхната роля за развитието на оригиналната българска белетристика продължаващите превъплъщения на това явление, в което Кърджиев участва, правейки своя дебют като автор, насочват към представата, че двете прозаически традиции „са в някаква степен успоредени и еднотипни“ (Aretov 2008: 228). Подобно позоваване няма за цел да надценява Кърджиевото дело, а по-скоро да търси пътищата на вписването му в общите процеси на своето време при разпознаването на актуалността и концептуалната му обусловеност. Защото независимо дали се проявява в областта на художествения превод и побългаряването, или в тази на научните педагогически търсения, авторът се ръководи от устойчив житейски и ценностен ориентир – нравственото възпитание, преминаващо през различни положения и зависещо от отделните социални роли/фигури в тях като залог за житейско благополучие.

Настоящата статия тепърва ще се опита да проследи и да коментира как да се „навикнува“ на прилежност за неговото добиване.

Преведените и побългарените от Кърджиев произведения могат да се причислят към жанра на краткия нравоучителен разказ. Става дума за четири текста, които той публикува по страниците на сп. „Училище“ в периода януари – август 1873 г. На два от тях изрично стои уточнението „превел“ („Портокалите“ и „Наградената послушност“),

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ...

на другите – „побългарил“ („Божко и Петко“ и „Елена“).⁵ Всички те са построени върху сходна повествователна схема, която се отнася не към определено действие или ситуация, а към необходимата и закономерна вътрешна, нравствено-психологическа промяна у невръстния герой. Нека не пропуснем да споменем, че за да може тя да се осъществи пълноценно, голяма е отговорността на възрастните – родителите и учителите. Подобни представи отвеждат към строгите поучения, залегнали в дамаскинарската книжнина, към публицистичните форми с подчертано дидактична насоченост в условията на развиващото се светско образование, за да придобие нова символна плътност през възможностите на художественото мислене в контекста на разглежданото десетилетие.

Ето един пример за такъв диалог между идеите във времето.

През 1782 г. монахът Теофан Рилски, последовател на Йосиф Брадати, в сборник от дамаскинови слова и жития наред с другото отбелязва:

Родителите са длъжни да поучават своите деца от малки. Да ги учат от седмата година, или от петата, дорде дойдат до 16 години, понеже душата на младото дете е подобна на бяло платно, в каквато го боя сложиш, такова ще остане и по-нататък. Така е и малкото дете, когато от малко се научи на добро, не може скоро да се обърне на зло. До смърт ще помни това добро, което е възприело от малко.⁶ (цит. по Yanev, Nalbantova 2012: 47)

Малко повече от половин столетие по-късно Неофит Бозвели и Емануил Васкидович в предговора към третата част на „Славяноболгарское детеводство“ потвърждават схващането, че „никой ся неражда нето зол, нето добр!“ и още:

...отгледванието праве човека добр или зол: понеже добринити не са всаждени в човека, но предобитни (...) ума детинско прилича (...) на една весма бяла бомага (хартия), на която ни е никакво действие написано, но може по време, весма много да ся напишат на нея: ако прочее ся напишат предобри, и преполезни учениита на умът им,

⁵ Както стана дума, тези текстове са заимствани от френското издание « La semaine des enfants ». Интересен обаче е въпросът защо едни са преведени, а други – побългарени. Степента на възприемане на чуждите произведения и съответно участието на българския автор в тях вероятно е свързана със спецификата на представяната събитийност и на изграждането на персонажите (напр. място на действието, име на героя), съотнесена с възможностите за по-непосредствено осмисляне от страна на родния читател.

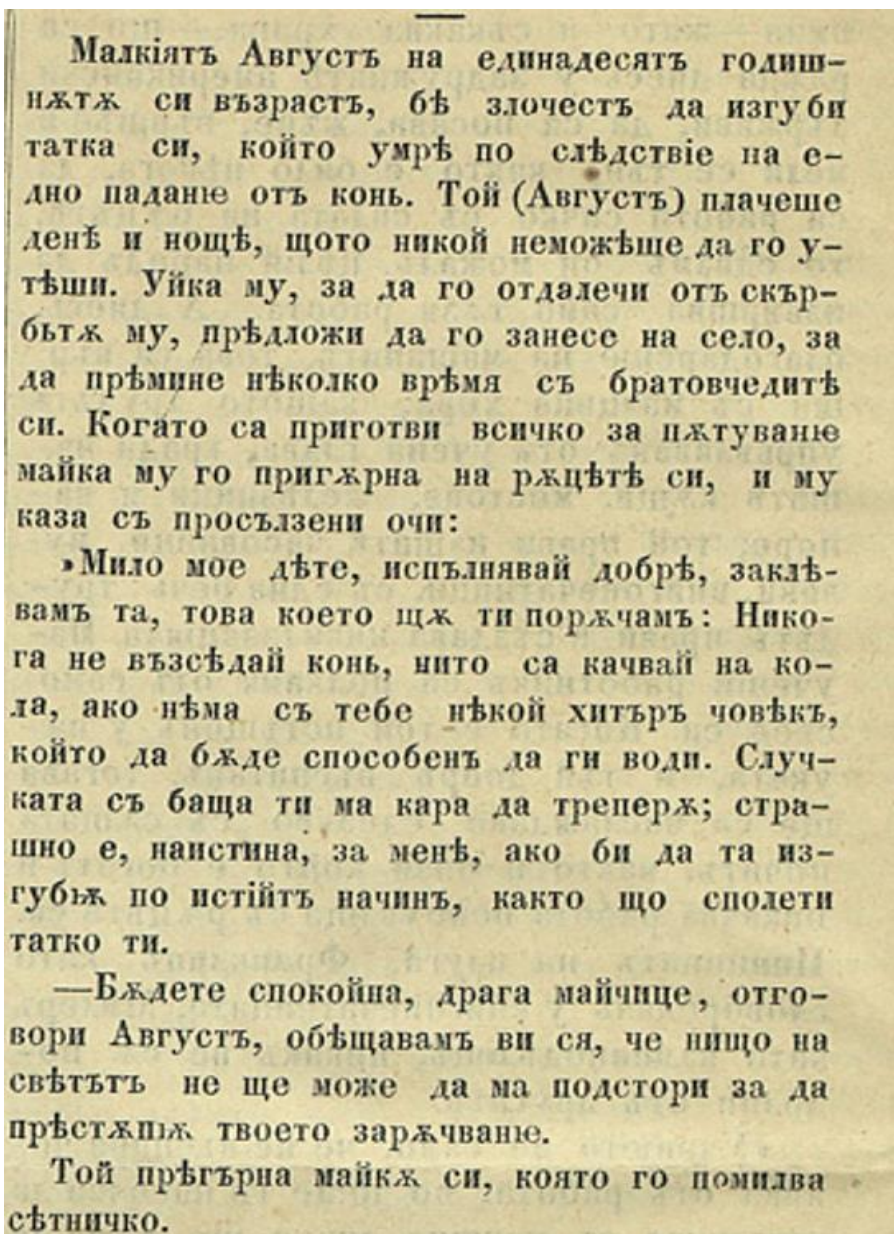
⁶ Във връзка с произхода и развоя на идеята за детската душа като „неизписана дъска или хартия“ вж. изследването на Надя Данова „Как е живяна и как е мислена детската възраст от българите (XVII–XIX в.) и по-конкретно частите „Просвещение и Романтизъм“ (Danova 2023: 98–124) и „Гръцкият и сръбският просвещенски модели“ (Danova 2023: 133–156).

бищат добри и преполезни на обществото (...) ако ли ся напишат зло, тогда щат би весма вредителни и зли. (Hilendarski/Bozveli, Vaskidovich 1835: III–IV)

А що се отнася до Кърджиев – макар той да не борави с понятия като „бяло платно“ или „бяла бомага“, а още по-малко – с “*tabula rasa*”, и да не се разкрива особено като перипатетик или пък емпирик, нагледно показва това нанасяне на щрихи върху душата детинска – чрез ежедневната, наглед обикновена случка от училищния или семейния живот и непосредствените реакции, продиктувани от нея. Тя, колкото и да е обикновена, не остава без последици – отразява се върху междуличностните отношения, провокира към размисъл, подтиква към вземане на решение. Така тъкмо чрез доближаването до познатото, близкото, своето авторът търси възпитателно въздействие върху читателската аудитория, без много да пести боите – и черните, и красните.

„Портокалите“ (Kardzhiev 1873б: 189–190) е кратка творба, чиято повествователна ситуация се организира около отношенията *баща – син*. Момчето се събира с „лошави другари“ и тревожният родител по „алегорически начин“ иска да му покаже зловредните последици от една такава компания: „той напълнил една кутия с твърде хубави портокали, а между тях турнал и един малко гниличък“ (Кърджиев 1873б: 189). След осем дни детето се уверява, че един-единствен гнил портокал разваля всички останали здрави и хубави портокали, възприема добре този своеобразен урок и престава да се събира с предишните си приятели. За разлика от следващите случаи дидактични отстъпления или преки обръщения към читателите отсъстват, не се наблюдава строг коментарно-оценъчен глас, който да обяснява и да поучава. Внушението разчита на ефектния алегоричен финал, който откроява добродетелите на невръстния герой: послушанието, изпълняването на родителската воля, разумността – пътища към лично подетата нравствена промяна, а оттам и към благополучието и сигурността.

Далеч по-отявлено дидактичен и експликативен е краткият разказ „Наградената послушност“ (Kardzhiev 1873с: 62–63). Тук дори преимуществено предпочитаната проблемно-тематична матрица, указваща *преобръщане, вътрешна промяна*, не е така застъпена. Налице е предварително разбиране и придържане към определен тип поведение, благоприятните последици от което, изведени още в заглавието, обуславят взаимното спокойствие и защитеност:

Ето я завръзката на краткия нравоучителен разказ, разкриваща трагичната съдба на малкия Август, но и загатваща за неговата разсъдливост и съобразителност.

Сетне братовчедът на момчето – Александър – му казва, че е впрегнал „един кон на колата“ и го подканва да дойде с него – „да са разходим“ (Kardzhiev 1873с: 62). След кратък размисъл Август отказва, спомняйки си настойчивите заръки на любящата си майка. За него те не са просто наложено изискване, но преди всичко дълг, чрез чието следване може да засвидетелства обичта и почитта си към нея: „Аз са обрекох и следователно не трябва да престѣпя обещанието си“ (Kardzhiev 1873с: 63). Подминава подигравките и ироническия тон на Александър и се отдава на съзерцание в градината. Интересно е с какво повествователно решение завършва тази творба – след като научава

вестта, че братовчед му „си строшил едната нога, като са претурила колата му, и че сега е донесен у тях“ (Kardzhiev 1873c: 63), оплаква това злощастие и веднага осъзнава, че „ако не беше слушал майчините си съвети и да беше са въскачил на колата, щеше да стане същото и с него“ (Kardzhiev 1873c: 63). Тук Кърджиевият избор на нравоучителен текст за превод се спира върху щедро идеализиран поведенчески модел, който финалът на произведението чрез думите на героя разказвач лаконично обобщава: „Ето плодът на послушността“ (Kardzhiev 1873c: 63).

Различни в изявата си форми на присъствие сред общността, еднакви в оценностяването им обаче житейски принципи и положения.

Към такава представа отвежда и поучително-синтезиращото отстъпление: „Деца, слушайте родителите и учителите си, когато те ви забраняват някои игри, които ви са струват приятни, но които наредко минуват без премеждие, да ви повредят нещо“ (Kardzhiev 1873c: 63).

Алегоричните внушения са заменени от директното императивно говорене, произволната асоциация – от възможната реална ситуация. За да се открие идеята, че независимо от начините на въздействие, градежът на собствения личностен свят, особено в подстъпите към живота, е в пряка зависимост от съзидателните сили и възможности на Другия.

Двата побългарени разказа „Божко и Петко“ (Kardzhiev 1873a: 14) и „Елена“ (Kardzhiev 1873d: 95–96) отново поставят моралната поука, извлечена от непосредствено преживяното, като водеща в идейно-съдържателно отношение.

В единия случай Петко се оплаква на своя другар, че има много домашна работа и се сърди, че не може да играе. Важно е тук да се отбележи, че поучението идва не от друго, а от ученика, връстника, загрижения приятел, който увещава капризното момче, че търпеливо и внимателно трябва да изпълни задълженията си, а след това ще има време и за заслужена игра.

Ученикът никога не може да бъде спокоен докле си не свърши длъжността.

Трябва да си върши работата с дързост и да ся неотеготява, докле не я свърши.

Тогаво удоволствието, що огажда у себе си загладва преминалата мъка.

(Kardzhiev 1873a: 14)

С определени контекстуални уговорки бихме могли да положим тези научени и прилагани от децата учителски съвети в смисловите измерения на една дълга традиция,

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ...

чието начало е резонно да търсим в „Разкази и разсъждения“ (1802) от Софроний Врачански, а разгръщането ѝ – в „Буквар с различни поучения“ (1824) от Петър Берон, „Смесна китка“ (1852) (частта „Примери добродетелни“ от Цвят 2) от Петко Славейков и др. Така и Кърджиев попада в обсега на възрожденското културно мислене, отнасящо се към нравственото възпитание и ценностното съграждане на личността, като сам той сякаш въплъщава чрез трудовете и усилията си девиза от побългарената си творба: „С дързост и воля ние можем да свършим това, което от начало ни ся е струвало твърде мъчно“ (Kardzviev 1873a: 14), изведен като лйтмотив още в началото на настоящите наблюдения.

Що се отнася до другия разказ – тук твърде красноречиво се онагледява принципът „всекиму заслуженото“: разглезената и претенциозна Елена се държи грубо и високомерно с околните; отегчително и досадно ѝ е, когато те я търсят за помощ или съдействие; никога не се отзовава на чуждите нужди („Тоя неин характер тутакси ся позна от всичките и стана предмет на общо мъмрене. Говориха ѝ със студеност и отвращение.“ – Kardzhiev 1873d: 96); когато обаче самата тя изпада в беда (къщата ѝ е обхваната от пламъци), никой не ѝ се притичва насреща. Заимстваната от Кърджиев идейно-тематична и преди всичко нравствено-възпитателна перспектива може да се сведе до разбирането, че понякога човек се превръща в жертва на самия себе си заради собственото си поведение при взаимоотношенията си с другите, усещайки, но късно, „лошите следствия“ от тях (Kardzhiev 1873d: 96).

Разгледаните произведения са част от един важен етап от системно проявяваните усилия на възрожденските просветители и книжовници за достигането до нравствено усъвършенстване като една от най-драгоценните житейски придобивки. Подобно на други автори в списанието (Рашко Блъсков, Димитър Блъсков, Юри Кисимов) и Кърджиев се оказва привлечен от възможността да внуши „определени възпитателни идеи чрез една опростена морална схема“, върху която се градят характеристиките на героите, допълвайки „патетиката на рационалистичното наставление с наивната емоционалност на сантименталното описание“ (Kovacheva 1972: 182). И макар понякога върху „бялата бомага“ да личат тъмните щрихи – пътят към себе си все пак е дълъг и труден, важно е тя да остане непокътната, а и собствената ръка да има свободата да нанася върху нея другите – светлите – багри.

II. Педагогически поучения

Длъжностите на учителя – между увардената морална власт и заслуженото доверие

В брой 23 от 27 юли 1875 г. на Ботевия вестник „Знаме“ в рубриката „Книжевни известия“ стои следното обявление: „Г-н Георги А. Кърджиев е превел книга под наименование *Педагогически Поучения* от М. Миличевича. Според думите на преводача, тая книга била една от най-нужните за нашите народни учители. Г-н Кърджиев продава преводът си, за да са напечатана“ (Knizhevni... 1875: 92). Възможности – навярно много, иждивители обаче (или ако не друго – „приятели на народното образование“) – малко. Поне ако съдим по факта, че книгата излиза едва седем години по-късно: „Милан Миличевич. Педагогически поучения за родители и учители и за всички приятели на народното образование. Превод Георги Антонов Кърджиев“ (Русе, 1882). При публикуването на известието в „Знаме“ Г. Кърджиев вече е поместил в Блъсковото издание няколко свои превода, явяващи се отделни части от съчинението на видния сръбски книжовник просветител. Очертава се интересна закономерност, свързана с развитието на Кърджиев съобразно определени идейни нагласи и полета на изява: първо – преводи и побългаряване на кратки художествени творби с нравоучително съдържание, сетне – преводи на научна педагогическа книжнина. Проследи ли се библиографията на Кърджиевите трудове в сп. „Училище“, тези две насоки ясно ще се открият – при тях няма успоредяване или взаимно обуславяне, а по-скоро непосредствено етапно преориентиране. Така Кърджиев демонстрира трайна ангажираност с проблемите на възпитанието и образованието, осланяйки се на нееднакви подходи и разчитайки на различни средства, с които отправя своите послания към читателите.

В статията си „Училищният въпрос“, публикувана в бр. 50 на в. „Македония“ от 1867 г., Петко Славейков е категоричен, че „за нас няма на този час ни по-важно, ни по-свято нещо от въпроса за наредбата на училищата“, тъй като той засяга „нравственото и религиозното възпитание на нашите синове и внуци, на които ще предадем залога, който сме приели от отците си“ (Slaveykov 1969: 263). Към средата на 70-те години този въпрос е все така важен и актуален – особено и спрямо дадената социалнополитическа и културна ситуация, изискваща нови идеи и практически усилия за неговото разрешаване. И Георги Кърджиев допринася за това, съотнасяйки своя постепенно придобиван учителски опит с чуждите научно-теоретични постановки на проблема. Така младият автор диалогизира не само с традицията, макар и условно, но търси своето

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ...

място и в съвременните нему книжовни тенденции, обуславяни от просветители – издатели и редактори – като Петко Славейков (сп. „Пчелица“, сп. „Ружица“), Иван Богоров (сп. „Книговище за прочитане“), Драган Цанков (сп. „Ръководител на основното училище“), Илия Блъсков (сп. „Градинка“), Стефан С. Бобчев (сп. „Ден“), Любен Каравелов (сп. „Знание“), Илия Христович (сп. „Въскресник“), Петър Пъргов (сп. „Педагогическа книжица“), до известна степен и Иван Зринов (сп. „Китка“).

В периода 1874–1875 г. в сп. „Училище“ Кърджиев помества в свой превод няколко педагогически текста от споменатите поучения на Миличевич: „Що трябва да прави един учител, за да ползува учениците си със своите наставления“, „За как да се навикнуват учениците на послушност“, „За как да са удържа ред и тишина в училището“, „Секидневни навикнувания, които могат да направят, щото в училището да са държи чистота, учениците да пазят сами себе си и да са почитат“. Все ключови проблеми на тогавашния училищен живот, а още повече и за днешния... Проблеми, чието разрешаване и преодоляване е невъзможно без взаимно разбиране и свързаност в триадата учител – ученици – родители.

В преведените и побългарените кратки разкази посредством последиците от една ежедневно-битова ситуация важна фигура от семейно-родовия или приятелския кръг (бащата, майката, съученикът) провокира нравствената промяна и респективно утвърждаването на определени житейски ценности. Тук обаче тази фигура е друга. И предвид степените на въздействие върху нагласите и убежденията спрямо света и Другия⁷ – с не по-малко длъжности и отговорности от родителя по отношение на възпитанието, с още по-голяма лична посветеност от приятеля. Българската възрожденска литература познава полюсните превъплъщения на образа на учителя – например Каравеловия „много учен и разумен“ (Karavelov 1999: 15) Хаджи Генчо („Българи от старо време“) или Войниковия поклонник на „хасъл“ букварите (някогашните, с червените слова) даскал Цони („Чорбаджията“), но редом с тях и Друмевия Райко („Ученик и благодетели“) – благороден и добросъвестен, готов винаги да насърчи и подпомогне дори когато сам той е в нужда. Кърджиевите усилия са насочени, разбира се, отвъд всяка условност и фикционалност, но те търпеливо указват посоките на надмогване на едното състояние и съответно – на възприемане и съблюдаване на другото: учителят като присъствие, но и фактор в живота на общността,

⁷ Вж. и Кърджиевата преводна статия от същия „педагогически цикъл“ „Що трябва да прави един учител, за да си уварди моралната власт над децата, да ги направи да го обикнат и да му веруват“, поместена в кн. 24 от 1874 г. на „отдела на сп. „Читалище“ „Ръководител на основното учение“.

или инак казано – онова, което Нешо Бончев би обобщил със сентенцията: „Учителят е душата на училището“ (Bonchev 1983: 68).

В книгата си „Учител по литература ли? Не съм от тях“ Никола Георгиев разглежда една особена смислово натоварена двойка, която стои в пряка свързаност с обекта на настоящите наблюдения и неговата съдба на вечно раздвоен между насмешката и възхвалата. Това е двойката училище – живот, разпозната като част от „голямото и неразрешимо човешко раздвоение между полезност и безполезност“ (Georgiev 2010: 30). Раздвоение, което случващото се в училище – било то килийно или светско, усилва. При такава ситуация от значение е не само личното желание или предразположеност от страна на ученика, но и ред други обстоятелства (като, да речем, никак неоспоримата бащина воля или твърде оспоримите учителски методи и др.), с което още веднъж се подчертава сложната система от припознавани и изпълнявани длъжности и отговорности. В този порядък Кърджиев през Миличевич, в духа на един педагогически хуманизъм, неотменимо налага и следва утилитарно-дидактични позиции. Те се изразяват в отхвърлянето изцяло на заплашителните думи и на боя и имат както персоналистична, така и надличностна, общообективна обусловеност – съответно фигурата на учителя и учебните програми. Така тези позиции могат да бъдат мислени и като актуализиращи и допълващи отделни по-общи или по-частни възгледи и положения, познати от „Буквар с различни поучения“⁸ (1824) на Петър Берон, от „Христоития“ (1837) на Райно Попович или „Питомка“ (1868) на Петко Славейков.

Учителят е натоварен със задължението да указва и да направлява – по нелекия път към знанието, да поучава и да възпитава – при увереното и достойно навлизане в живота, да открива и да поощрява – при ценностното формиране и себеизграждане в дотсега със света. Той обаче не би се справил с тези благородни в замисъла си и трудни в изпълнението си задачи, ако сам не е ученолюбив, не е отворен към знанието и новото в училище („...за да изпълни своите нужни обязанности както трябва, той трябва да знае и сам онова, което желае да покаже другиму“ – Kardzhiev 1874: 113). Не би имал успех, ако не е възприел искрено и безкористно тази своя посветеност (или с думите на самия Кърджиев: „длъжността му е (...) да са научи сам или да са учи до тогава, догде е жив“ – Kardzhiev 1874: 114). Учителят е длъжен да запълва времето си с добри и полезни книги, да се стреми „да не връхлети върху някоя будалщина“ (т.е. „той никога няма да

⁸ Вж. Беровия предговор: „Ще ся трудя да съм и отвътре и отвън добър, смирен, кротак, целомудр и благочестив, щото моите работи да стават примери на моите ученици.“ (Beron 2004: 15)

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ...

помисли, че му не трябва вече нищо“ – Kardzhiev 1874: 114), защото придобиването и предаването на знание не може да бъде самоцел, а основно средство за изява на грижа към другите – условието един човек да се нарече щастлив, а животът в общността – благополучен. В този ред на мисли Кърджиев продължава тенденцията на възискателност към самите учители са се стараят за своето ценностно израстване като човек и личност, а сетне чрез изградените качества и усвоените добродетели, нужни за учителското поприще, да спомага за това израстване и на поверените му ученици. Учителят според разбиранията на Възраждането, усвоени и от Кърджиев, трябва да се отнася с внимание и отдаденост, жертвеност дори, спрямо тази отговорност към децата и обществото, изпълнявана благопристойно и ползотворно, а спрямо тази към себе си – с още по-голяма възискателност и строгост. Въпрос, на който още Петър Берон се спира в един от своите „умни отвори“: „Що е мъчно? (...) Да познай човек себе си. (...) Ами що е лесно? (...) Да учим друго.“ (Берон 2004: 86). Такъв учител „би вдъхнал любов към училището и към учението не само в сърцата на децата, но и на родителите им“ (Kardzhiev 1874: 114).

Добрият учител си личи и по това, което той не си позволява да прави, а именно: да събужда впечатления за престореност, прикритост („защото да не мислите, че децата не разпознават притворството от искреността“ – Kardzhiev 1874: 114), да бъде сърдит и неприветлив, да всява страх вместо искрен интерес, често да „менява“ волята си, да negliжира възрастовите и психологическите особености и потребности на своите възпитаници, поставяйки им изисквания и задачи, непосилни за тях (учениците да не се трупат „с много заръчванъета и заповеди“ – Kardzhiev 1875a: 172). Допусне ли това, той вече няма да може да опази своята морална власт, губейки доверието, с което се е ползвал сред децата. И тъй като процесът е верижен, на свой ред пък те пренебрегват послушността („изворът на всяка добродетел“ – Kardzhiev 1875a: 171) и прилежанието си („извор на напреднуването във всяка наука“ – Kardzhiev 1875a: 171).

Учител, който обича и уважава положението си, т.е. драго му е „да учи децата“ и обична му е „оная част от деня, която преминува между децата“ (Kardzhiev 1874: 113), знае, че трябва да е „за углед“ не само в „езика“ и „стоенъето“ си. Преди всичко, бивайки стожер и пример, той трябва всякак да допринесе за осъществяването на отправеното наставление: „в училището да се влазя като в черква“ (Kardzhiev 1875b: 62).

Макар и скромно по обем, книжовното дело на Георги Кърджиев по особен начин се вписва в просветителските тенденции от 70-те години на XIX в., определящо присъствието му като незаслужено пренебрегвано и подминавано. Авторът показва, но

и доказва истинността на твърдението, че във възпитанието няма нищо „ничтожно и маловажно или неважно“⁹ (Kardzhiev 1875a: 172). Една от утехите на настоящия текст е да изтъкне, че подобни литературноисторически възвръщания към фигури на просветители и общественици като тази на Георги Кърджиев са интересни, а и потребни – и в частен, и в по-общ порядък с оглед възможностите за нанасяне на още шрихи върху картината на културната динамика от последното предосвобожденско десетилетие. И че нерядко подминаваното присъствие също има свой разпознаваем глас. Затова: „До пъти и за друго“ (Kardzhiev 1875a: 173).

Библиография

- Aretov 2008*: Aretov, N. Vazrozhdenskata beletristika. – V: Aretov, N. i N. Chernokozhev. Balgarska literatura XVIII–XIX vek. Edin opit za istoriya. Sofia: Anubis, 2008, 227–276. [*Аретов 2008*: Аретов, Н. Възрожденска белетристика. – В: Аретов, Н. и Н. Чернокожев. Българска литература XVIII–XIX век. Един опит за история. София: Анубис, 2008, 227–276.]
- Aretov 1997*: Aretov, N. Pobalgaryavane na chuzhdi proizvedeniya. – V: Radev, Iv. (ed.). Entsiklopediya na balgarskata vazrozhdenska literatura. Veliko Tarnovo: Abagar, 1997, 573–575. [*Аретов 1997*: Аретов, Н. Побългаряване на чужди произведения. – В: Радев, Ив. (отг. ред.). Енциклопедия на българската възрожденска литература. Велико Търново: Абагар, 1997, 573–575.]
- Belezhka na... 1875*: Belezhka na redaktora. – Uchilishte, 9/1875, 70. [*Бележка на... 1875*: Бележка на редактора. – Училище, 9/1875, 70.]
- Beron 2004*: Beron, P. Bukvar s razlichni poucheniya. Sofia: Siela, 2004. [*Берон 2004*: Берон, П. Буквар с различни поучения. София: Сиела, 2004.]
- Bonchev 1983*: Bonchev, N. Sachineniya. Sofia: Balgarski pisatel, 1983. [*Бончев 1983*: Бончев, Н. Съчинения. София: Български писател, 1983.]
- Genchev, Daskalova 1988*: Genchev, N., K. Daskalova (ed.). Balgarska vazrozhdenska inteligentsiya. Sofia: Darzhavno izdatelstvo “D-r Petar Beron”, 1988. [*Генчев, Даскалова 1988*: Генчев, Н., К. Даскалова (съст.). Българска възрожденска интелигенция. София: Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988.]
- Georgiev 2010*: Georgiev, N. Uchitel po literature li? Ne sam ot tyah. Sofia: Prosveta, 2010. [*Георгиев 2010*: Георгиев, Н. Учител по литература ли? Не съм от тях. София: Просвета, 2010.]

⁹ За разлика от негови съвременници, насмешливо гледащи на тези проблеми като на „дребни работи“. А „къде им са едрите?“ – както закономерно би попитал пък редакторът (Belezhka na... 1875: 70).

ЗА ЕДНО ПОДМИНАВАНО ПРИСЪСТВИЕ...

- Danova 2023*: Danova, N. Kak e zhiviyana i kak e mislena detskata vazrast ot balgarite (XVII–XIX v.). Sofia: Paradigma, 2023. [*Данова 2023*: Данова, Н. Как е живяна и как е мислена детската възраст от българите (XVII–XIX в.). София: Парадигма, 2023.]
- Karavelov 1999*: Karavelov, L. Balgari ot staro vreme. Veliko Tarnovo: Slovo, 1999. [*Каравелов 1999*: Каравелов, Л. Българи от старо време. Велико Търново: Слово, 1999.]
- Knizhevni... 1875*: Knizhevni izvestiya. – Zname, 23/1875, 92. [*Книжевни... 1875*: Книжевни известия. – Знаме, 23/1875, 92.]
- Kovacheva 1972*: Kovacheva, N. Detskoto chetivo v sp. “Uchilishte”. – V: Spisanie “Uchilishte”. 1871–1876. Po sluchay 100 godini ot izlizaneto na parvoto balgarsko pedagogicheskoto spisanie. Sofia: Narodna prosveta, 1972, 181–184. [*Ковачева 1972*: Ковачева, Н. Детското четиво в сп. „Училище“. – В: Списание „Училище“. 1871–1876. По случай 100 години от излизането на първото българско педагогическо списание. София: Народна просвета, 1972, 181–184.]
- Kardzhiev 1873a*: Kardzhiev, G. Bozhko i Petko. – Uchilishte, 2/1873, 14. [*Кърджиев 1873a*: Кърджиев, Г. Божко и Петко. – Училище, 2/1873, 14.]
- Kardzhiev 1873b*: Kardzhiev, G. Portokalite. – Uchilishte, 23/1873, 189–190. [*Кърджиев 1873b*: Кърджиев, Г. Портокалите. – Училище, 23/1873, 189–190.]
- Kardzhiev 1873c*: Kardzhiev, G. Nagradenata poslushnost. – Uchilishte, 8/1873, 62–63. [*Кърджиев 1873c*: Кърджиев, Г. Наградената послушност. – Училище, 8/1873, 62–63.]
- Kardzhiev 1873d*: Kardzhiev, G. Elena. – Uchilishte, 12/1873, 95–96. [*Кърджиев 1873d*: Кърджиев, Г. Елена. – Училище, 12/1873, 95–96.]
- Kardzhiev 1874*: Kardzhiev, G. Shto tryaba da pravi edin uchitel, za da polzuva uchenitsite si sas svoje nastavleniya. – Uchilishte, 15/1874, 113–114. [*Кърджиев 1874*: Кърджиев, Г. Що трябва да прави един учител, за да ползува учениците си със своите наставления. – В: Училище, IV, 15, 1874, 113–114.]
- Kardzhiev 1875a*: Kardzhiev, G. Za kak da se naviknuvat uchenitsite na poslushnost. – Uchilishte, 21–22/1875, 171–173. [*Кърджиев 1875a*: Кърджиев, Г. За как да се навикнуват учениците на послушност. – Училище, 21–22/1875, 171–173.]
- Kardzhiev 1875b*: Kardzhiev, G. Za kak da sa udarzha red i tishina v uchilishteto (Iz pedagogicheskite poucheniya na M. Milichevicha). – Uchilishte, 8/1875, 62. [*Кърджиев 1875b*: Кърджиев, Г. За как да са удържа ред и тишина в училището (Из педагогическите поучения на М. Миличевича). – Училище, 8/1875, 62.]
- Obreshkov 2009*: Obreshkov, O. Balgarskiyat uchitel prez vekovete. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2009. [*Обрешков 2009*: Обрешков, О. Българският учител през вековете. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009.]
- Obreshkov 1972*: Obreshkov, O. Sp. “Uchilishte” i negoviat redactor Raicho II. Blaskov. – V: Spisanie “Uchilishte”. 1871–1876. Po sluchay 100 godini ot izlizaneto na parvoto balgarsko

- pedagogicheskо spisanie. Sofia: Narodna prosveta, 1972, 139–155. [*Обрешков 1972*: Обрешков, О. Сп. „Училище“ и неговият редактор Райчо Ил. Блъсков. – В: Списание „Училище“. 1871–1876. По случай 100 години от излизането на първото българско педагогическо списание. София: Народна просвета, 1972, 139–155.]
- Slaveikov 1969*: Slaveikov, P. R. Sachineniya v dva toma. Tom втори. Sofia: Balgarski pisatel, 1969. [*Славейков 1969*: Славейков, П. Р. Съчинения в два тома. Том втори. София: Български писател, 1969.]
- Stoianov 1957*: Stoianov, M. Balgarska vazrozhdenska knizhnina. Sofia: Nauka i izkustvo. 1957. [*Стоянов 1957*: Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. София: Наука и изкуство, 1957.]
- Hilendarski/Bozveli, Vaskidovich 1835*: Hilendarski/Bozveli, N., Em. Vaskidovich. Slavyanobalgarskoe detevodstvo za malkite detsa. Chast treta. Kraguevats: Knyazheska srabska tipografiya, 1835. [*Хилендарски/Бозвели, Васкидович 1835*: Хилендарски/Бозвели, Н., Ем. Васкидович. Славянобългарское детеводство за малките деца. Част трета. Крагуевац: Княжеска сръбска типография, 1835.]
- Chernokozhev 2004*: Chernokozhev, N. „Ribniyat bukvar“ – razhdaneto na choveka. – V: Beron, P. Bukvar s razlichni poucheniya. Sofia: Siela, 319–338. [*Чернокожев 2004*: Чернокожев, Н. „Рибният буквар“ – раждането на човека. – В: Берон, П. Буквар с различни поучения. София: Сиела, 2004, 319–338.]
- Yanev, Borisova, Petkov 2003*: Yanev, S., B. Borisova, St. Petkov. Atlas na balgarskata literatura. 1878–1914. Plovdiv: Zhanet 45. [*Янев, Борисова, Петков 2003*: Янев, С., Б. Борисова, Ст. Петков. Атлас на българската литература. 1878–1914. Пловдив: Жанет 45.]
- Yanev, Nalbantova 2012*: Yanev, S. E. Nalbantova. Atlas na balgarskata literatura. 1740–1877. Plovdiv: Zhanet 45. [*Янев, Налбантова 2012*: Янев, С., Е. Налбантова. Атлас на българската литература. 1740–1877. Пловдив: Жанет 45.]